
Literatura

Tartalom

XXXIX. évf. 2013/1.

Tanulmány

SZÉNÁSI ZOLTÁN

„Az irodalom hajdani bakói és koronaőrei”
– *A Nyugat* és *A Holnap* fogadtatása,
különös tekintettel a konzervatív kritikára –

3

Műértelmezés

HAJDU PÉTER

A történelem fonákja
– Mikszáth Kálmán: *Gertrudis hátulról* –

27

BÉNYEI PÉTER

Sorskönyv – novellaformában
– Petelei István: *Árva Lotti* –

35

Z. VARGA ZOLTÁN

Csáth Géza: *Anyagyilkosság*
– műelemzés, didaktikai kísérlet –

44

SZILÁGYI ZSÓFIA

Ida a vasútállomáson
– Kosztolányi Dezső: *A vonat megáll* –

50

GÖRÖZDI JUDIT

Állóképbe sűrített történet
– Mészöly Miklós: *Anno*
(*Albumkép régi időkből*) (1973) –

59

N. TÓTH ANIKÓ

Felmondani a világot
– Darvasi László: *Stern úr* –

71

Tanulmány

Szénási Zoltán

„AZ IRODALOM HAJDANI BAKÓI ÉS KORONAŐREI”¹

– A *Nyugat* és A *Holnap* fogadtatása,
különös tekintettel a konzervatív kritikára –

Az 1908 előtti konzervatív kritika irodalomszemléletét vizsgálva nyilvánvalóvá vált, hogy az irodalmi modernség tapasztalata (igaz jellemzően áttételesen és nyugati példák alapján) már a nyolcvanas évektől kezdve adott volt a népnemzeti irodalom számára is. A hivatalos irodalom konzervatív esztétikájának tükrében azonban a modernség csak olyan átmeneti, múlandó válságjelenségként mutatkozott meg, mely nem veszélyezteti – mert konzervatív nézőpontból sem veszélyeztetheti – a Jó, a Szép és az Igaz metafizikai értékei alapján álló művészeteszmény történeti folytonosságát.² Nem változtatott ezen a népnemzeti irányzattal szemben a század utolsó évtizedére önálló folyóirattal (*A Hét*) is rendelkező, modernebb, nyugatias szemléletű irodalom megjelenése sem. Viszont kialakult egy olyan osztott irodalmi mező, melyben a századfordulón induló költők (így például Ady) tudatosan pozícionálni tudták magukat. Éppen Ady első köteteinek recepciója mutatja, hogy az új irodalom csak akkor tudott komoly vitát („forrongást”, „háborút”, „forradalmat”) kiváltani, amikor a hivatalos irodalmi és tudományos intézmények által preferált népnemzeti irodalommal szemben az irodalmi modernség képviselői is szervezeten léptek fel.³ Éppen ezért tehát a fordulópont a konzervatívok és modernnek vitájában valóban 1908, a *Nyugat* és a Nagyváradon kiadott *A Holnap* antológia megjelenése volt. Amennyire igaz az, hogy a *Nyugat* pozíciói vitapozíciók,⁴ úgy a konzervatív kritika vizsgálatához is elengedhetetlen a támadásokra adott nyugatos és holnapos válaszok áttekintése. Ez azért is megkerülhetetlen, mivel akár egyes fórumok, akár egyes személyek vitapozíciója (ahogy arra leginkább a nevezetessé vált „duk-duk affér” is rávilágít) közel sem volt előre rögzített.

---

¹ IGNOTUS: *Nemzeti-e a mai irodalom?* In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 142–143.

² Erről részletesebben: SZÉNÁSI Zoltán: *A Jó, a Szép és az Igaz: A konzervatív kritika szemléletmódja 1906 előtt.* In *Párhuzamosok a végtelenben.* Új Forrás, Tata, 2012. 5–23. (folyóiratban: *Alföld* 2011/1. 76–87.)

³ Erről részletesebben: SZÉNÁSI Zoltán: *Ady Endre költészetének fogadtatása 1908 előtt.* *Irodalomismeret* 2012/2. 77–83.

⁴ Vö. SZILI József: *A Nyugat modernsége.* Kalligram 2008/5. 50.

(*Keletről Nyugatra*) 1908. január 1-jei dátummal, de valójában már az előző év karácsonyán megjelenő új folyóirat, a *Nyugat* már címadásában, szerzői névsorával és első lapszámának szövegeivel is egyértelműen jelezte, hogy a századelő irodalmi mezőnyében a hivatalos irodalommal szemben kívánja saját pozícióját kijelölni. Az első, programcikknek aligha nevezhető, a folyóirat címével „diametrálisan ellentétező”⁵ címadású írás Ignotustól származott, aki egy alacsony színvonalú finn színházi előadás kapcsán értekezik „kelet népéről”. A színházi előadás azonban apropó volt arra, hogy Ignotus az induló folyóirat irodalmi irányát elhatalorolja a népnemzeti irodalomtól, s a lap címében is jelölt nyugatos orientációt kijelölje: „A nap s az emberiség s a történelem keletről nyugatra tart. Kelet népének is ez az útja, s ha járja: azon nap alatt jár; annak az emberiségnek felese, annak a történelemnek alakítója, mint a legnagyobb nemzetek.”⁶ Ugyanitt jelent meg Ady komoly felháborodást kiváltó *Magyar Pimodánjának* első részlete, s a *Figyelő* rovatban Gellért Oszkár tollából Szabolcska Mihály kötetének finoman gúnyos kritikája.

Köszönhetően a karácsonyi megjelenésnek az első reakció az új folyóiratra s az általa képviselt irodalomra már a *Budapesti Hírlap* újrólévi számában megjelent. Rákosi Jenő évnitő vezércikkében tekintette át az előző év fontosabb politikai és kulturális eseményeit, s a *A fiatal gárda* cím alatt kitért az új irodalmi jelenség értékelésére is. A következő hetek, hónapok konzervatív kritikáira is jellemző lesz, hogy a vizsgált és kritika alá vont irodalmi jelenséget mindig (implicit vagy explicit) politikai kontextusban tárgyalják, mintegy a századforduló „forrongó” közéletének egyik megnyilvánulásaként. Ez abból a hagyományos szerepértelmezésből is adódik, mely – ahogy erre Rákosi cikke is utal – az írótól és a költőtől a nemzeti küzdelemben való építő aktivitást várta el. Ezzel szemben konzervatív részről azt tapasztalták, hogy az új irodalom képviselői megtagadják a nemzeti érzést, individualisták, s „magyar nyelven a magyart becsmérlik”.⁷ Irodalom és politika elvi összekapcsolását az azonos célra irányultság, a nemzet felemelkedésének szolgálata tette lehetővé. Már a nyolcvanas években Gyulai is azt tartotta az irodalom egyik legfontosabb feladatának, hogy felkeltse a szunnyadó hazafiságot, öntudatra emelje a nemzet eszméjét, kiművelje a nyelvet, s hogy alakítón hasson a társadalmi és politikai viszonyokra.⁸ Az irodalomnak ez az esztétikai szférán túlmutató szerepe magában foglalta az irodalommal s az íróval szembeni morális elvárásokat is. Gyulai esztétikájában még egyensúlyban voltak az irodalmi mű különböző (politikai, morális és esztétikai) dimenziói, sőt kritikáiban és esztétikai tárgyú írásaiban

⁵ EISEMANN György: *A modernitás médiuma*. In *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. Szerkesztette ANGYALOSI Gergely, E. CSORBA Csilla, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TVERDOTA György. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2009. 52.

⁶ IGNOTUS: *Kelet népe*. *Nyugat* 1908/1. 3.

⁷ RÁKOSI Jenő: *Az év*. *Budapesti Hírlap* 1908. január, 1., 4.

⁸ GYULAI Pál: *A költészet s az irodalmi műveltség*. In Gy. P.: *Emlékbeszédék II*. Franklin Társulat, Budapest, 1914³, 176–177.

az irodalmi művek esztétikai értékelésére esett a hangsúly, de attól kezdve, hogy a népnemzeti iskola a „nemzeti elem” háttérbe szorulását volt kénytelen regisztrálni a kortársi irodalomban, nála is felerősödik az irodalom nemzeti jellegére vonatkozó követelés.

Az a konzervatív szemléletmód azonban, mely a modern irodalom jelentkezésében a nemzeti ideálokat veszélyeztető jelenséget látott, nem vetette el a haladás, a fejlődés lehetőségét. Rákosi fentebb idézett újévi cikke történelemfilozófiai igényű allegóriával indít, melyben a folyó allegorikus képe egyszerre szemlélteti a haladást és a folytonosságot. A történelmet három, ciklikusan változó szakaszra bontja. Saját jelenkorát (mintegy köztes időszakként) úgy tekinti – egyébként pontosan látva az aktuális politikai és társadalmi változásokat –, mint amiben az előző korszakban kialakult új erők öntudatosságra jutottak, s összeütközésbe kerültek a régivel.⁹ A Kisfaludy Társaságban elmondott elnöki beszédében az új, a népnemzeti kánonba integrálhatatlan irodalmi jelenséget Beöthy is a politikai, társadalmi, gazdasági és tudományos közélet forrongásának összefüggésében elemzi. Beöthy nemcsak hogy a fejlődés gondolatát nem veti el az irodalomról s általában a kultúráról beszélve, de az előző másfélszáz év magyar irodalomtörténetével kapcsolatban a fejlődés szükségességét hangsúlyozza. Három szinte forradalmi mozgalmat is megnevez: az elsőt Bessenyei nevéhez köti, ez az „új világfelfogás forradalma”: a felvilágosodás eszméjének magyarországi elterjedése; a második a Kazinczy nevéhez kötött „nyelv és ízlés forradalma”; míg a harmadik Petőfihez kötődik, ez „az egyéniség forradalma”.¹⁰ Ez a '48-as hagyományokból is táplálkozó, s mint látható, a felvilágosodást sem elutasító történelemfelfogás azonban azáltal válik konzervatívvá, ahogy a történelmi változásoknak meghatározott módot és célt jelöl ki. A cél a nemzet felemelkedése, melyet azonban Beöthy szerint csak szerves fejlődés révén érhetünk el.¹¹

⁹ Rákosi harmadik történelmi szakaszában a második periódusban győzedelmeskedő új régivé válik, s ezáltal újrakezdődik a történelem körforgása.

¹⁰ BEÖTHY Zsolt: *Elnöki megnyitó beszéd*. In *A Kisfaludy Társaság Évlapjai*, XLII. kötet, 1907–1908. Franklin Társulat, Budapest, 1908. 6.

¹¹ Általában véve is elmondható, hogy az erről folyó diskurzus évszázadokra visszatekintően is gyakran használt olyan metaforákat, melyek a nemzetet élő szervezethez, esetleg építményhez hasonlították, vagy a folyamatos, hol lassabb, hol gyorsabb haladás megszakíthatatlanságát hangsúlyozták, mint Rákosi fentebb hivatkozott folyó-allegóriája. Az első metaforából az egészséges növekedés képzeete következett, melyet nem annyira a külső támadások fenyegetnek, hanem a belső romlás, a nemzeti erkölcs hanyatlása. A második kép alapján pedig – lényegében az előbbi tartalommal és következményekkel – a nemzetet mint építményt fenntartó pillérek, alapok védelmének a szükségét fogalmazhatták meg. Egy részletesebb, a népnemzeti irodalomszemlélet mögötti nemzetkonceptiót a középpontjába állító elemzés minden bizonnyal ki tudná mutatni, hogy a konzervatív kritika irodalom-felfogása mögötti népről és nemzetéről alkotott fogalmak hogyan és mennyiben gyökereznek a 18-19. század fordulójának formálódó nemzetkonceptióiban. (Vö. RÁKAI Orsolya: „*És felhozá őket északról és Sinnek földjéről*”: a finnugor rokonosság és a választott nép mítosza a 18–19. század fordulóján. In „*Nem súlyed az emberiség!*...” – *Album amicorum: Szörényi László LX. Születésnapjára*. Főszerkesztő JANKOVICS József, felelős szerkesztő CSÁSZIVAY Tünde, szerkesztő CSÖRSZ Rumen István, SZABÓ G. Zoltán. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007. 661.)

A nemzet abszolút értékközpontként való meghatározásából csakis közösségi elvű gondolkodásmód következhetett. Beöthy kiinduló kérdése fentebb hivatkozott előadásában a következő volt: „[A]bban a lélekben, mely az életet festve magát nyilatkoztatja meg, megvan-e a belső kapcsolat, a lelki közösség azokkal, a kiknek a maguk nyelvén énekel”? Ennek a közösségi elvnek rendeli alá a költői egyéniség alkotó tevékenységét, s a magyar irodalmi műtől a (pontosabban meg nem határozott) „nemzeti lélek”-nek az érvényesülését és hatását, s a nemzeti tradíció folytatását várja. Előadása végén pedig leszögezi: „Ifju társaink, kik a hagyományok elutasításával az idegennek a hagyományokat semmibe vevő kultuszával keresik ma az új utakat: az igazat csak részességökben fogják megtalálni.”¹² Végkövetkeztetése pedig az, hogy a magyar költészet csak addig maradhat fenn, amíg „a magyar lélek tolmácsa” marad, s nem addig, amíg magyar nyelven verseket írnak.

A konzervatív irodalomszemlélet teljes érvkészletét felvonultatják azok a támadó írások, melyek a katolikus *Alkotmányban* jelentek meg. A lap cikkírói Nemere és Görcsöni Dénes álnév alatt intéztek támadást a *Nyugat* ellen. Mindketten a legszentebb ideálok, „a nemzetet fenntartó erkölcs, az ifjúságot nevelő tisztaság s a közéletet konzerváló becsület”, valamint a keresztény istenfogalom¹³ lerombolását látják az új irodalmi jelenségekben. Ez a két írás kapcsolja össze elsőként az új folyóirat nevében is jelzett nyugatos irodalmi orientációt, a nemzeti érzületet és a keresztény morált fenyegető erkölcstelenséggel. Amíg azonban Nemere a „nyugati kis üvöltő sakálók ellenére is”¹⁴ a nemzeti épület alapjait jelentő ideálok védelmére szólít fel, addig a Görcsöni Dénes álnéven író Friedrich István cikkének zárlatából az új irodalom de jure elítélésének követelése is könnyen kiolvasható: „Bűntárs és cinkos mindaz, aki e munkához dicsérettel vagy pártfogással vagy gáncsolás elmulasztásával hozzájárul s ne beszéljünk addig államiságról, nemzeti öntudatról s egyéb ily hangzatos szellemi javakról, amíg büntetlenül vághatja fejünkhöz a legsértőbb rágalmakat minden tántorgó kocsmatöltelék.”¹⁵

A konzervatív kritika hangvétele azonban ebben a vizsgált, rövid periódusban általában nem volt ennyire éles és durva, s a magyar irodalom (és ami ettől tehát elválaszthatatlan: a nemzet) jövőjét sem látták ennyire borúsán. *A Hétkben* Márkus László reagált a *Nyugat* indulására, s – kiemelve Ady ugar-verseit és *Magyar Pimodánját* – a magyar ugarral a közelmúlt és saját jelenének magyar nagyságait, íróit, feltalálói állítja szembe, demonstrálva ezzel azt, hogy az Ady által „ugar”-nak bélyegzett magyar szellem valójában mennyire termékeny. Rákosi Jenő fentebb már hivatkozott újraképzésének zárlata is hasonlóan optimista végkifejletet feltételez: „Bizunk nemzetünk szellemének erejében, a mely erősebbnek fog bizonyulni,

¹² BEÖTHY Zsolt: *Elnöki megnyitó beszéd*. 7.

¹³ [FRIEDRICH István] GÖRCSÖNI Dénes: *Nyugat*. Alkotmány febr. 20., 2.

¹⁴ NEMERE: *Tudományos életünk: Nyugat*. Alkotmány 1908. jún. 23., 2.

¹⁵ [FRIEDRICH István] GÖRCSÖNI Dénes: i. m. 3. Megjegyzendő azonban, hogy a következő hónapokban a két *Holnap-antológiáról* írt kritikájában Friedrich, akitől nem irodalmi témákban sem állt távol a nyílt antiszemizmus, jóval megengedőbb hangot ütött meg az új irodalommal szemben.

mint ezek az egyéni akaródzások. Nem vagyunk mi tabula rasa, melyre ők kezdik vetni a betűket. Van már tisztos multunk, van Aranyunk, Petőfink, Vörösmartynk és még néhány szellemi hősünk.”¹⁶

(Az újraértelmezett hagyomány) Rákosi vezércikkére és Beöthy elnöki beszédére a *Nyugat* részéről elsőként mindkét esetben Ignotus válaszolt, viszont a lap nyolcadik számában *A város* című esszéjében Schöpflin Aladár is vitába szállt a Kisfaludy Társaság elnökével. Ignotus és Schöpflin vitacikkeire is jellemző, hogy lényegében hasonló elvi, elméleti alapról indítják érvelésüket, mint Beöthy, konklúziójuk azonban lényegesen más. Ignotus például a taine-i pozitivistá irodalomszemléletre hivatkozva vonja kétségbe azt, hogy az irodalom számára, mivel „az örökletességtől és a környezettől meghatározott”,¹⁷ s ezért szükségszerűen kötődik a nemzethez, elő lehetne írni, hogy nemzeti legyen. Az irodalom közösségi értékeket és célokat megfogalmazó funkcióját, sőt a nemzet egységét létrehozó politikum létjogosultságát sem zárja ki Ignotus: „A politikának azért marad dolga az irodalom nemzeti volta körül, csakhogy médiumon keresztül. Mert bizonyára annál fenségesebb a költői munka, mentül nagyobb együttérző közösség lelelkéből ütözik ki sajátosságainak egyéni bélyege, már pedig csak arravaló politika útján lehet elérnünk és remélnünk, hogy akik e hazában együtt élünk s a nemzetnek politikai tagjai vagyunk, ha lehet: nyelvben, s mindenesetre érzésben, gondolkodásban, világnézetben, kedvteléseinkben, törekvéseinkben, a dolgok sajátos felfogásában s egyéniségünk sajátos vonásaiban egyek legyünk.”¹⁸

A lényeges különbség Ignotus és Beöthy, valamint Rákosi álláspontja között a hagyományhoz való viszony értelmezésében ragadható meg. Ignotus vitacikkeiből világosan kiderül, hogy ő és a *Nyugat* által képviselt irodalmi modernség nem a hagyomány elutasítására törekszik. Sokkal inkább arról van szó, hogy azt a hagyományértelmezést nem tudja elfogadni, mely az irodalmi tradíciónak olyan tekintélyt tulajdonít, melyhez a következő generációknak szolgálai módon idomulnia kell. Ignotus és a *Nyugat* hagyománytudatának ugyanúgy része Berzsenyi, Széchenyi, Vörösmarty, Arany vagy Petőfi, mint a népnemzeti iskoláénak, a különbség azonban az, hogy Ignotus a hagyomány autoritásával szemben a művészi egyéniség nemzeti hagyományt tudatosan alakító szerepét emeli ki a 19. századi klasszikussá vált szerzők esetében is, s ekképpen legitimálja a modern irodalom művészi törekvéseit a népnemzeti iskola által megtámadottnak és megtagadottnak vélt tradíció újraértelmezése által. Ignotus tehát nem az irodalmi hagyományt utasítja el, hanem azoknak az intézményi pozícióját kérdőjelezi meg, „akik a magyar s a nemzeti bélyeg ordószerű osztogatását királyi jogul maguknak rezerválják”¹⁹ egy pontosabban meg nem határozott nemzeti sajátosságra hivatkozva: „Vagy uni-

¹⁶ RÁKOSI Jenő: *Az év*. 4.

¹⁷ [IGNOTUS] I.-s.: *Utóirat (A perzekutor esztétikáról)*. Nyugat 1908/4. 227.

¹⁸ I. m. 228.

¹⁹ I. m. 227.

formist szabunk az író gondolkodása, érzése, érdeklődése és kifejezése elé, s akkor rákényszerítjük, hogy hazudjék, vagyis mindenesetre rossz dolgot írjon. Vagy elfogadjuk magyarnak és irodalomnak azt, amit magyarok de facto írnak, s akkor le kell tennünk a perzekutor-esztétikáról s az írók írói értékének politikai mérlegen való megállapításáról.”²⁰

Van egy nem jelentéktelen mellékszála is Rákosi és Ignotus vitájának. Újévi cikkének zárlatában Rákosi megjegyzi: „Lám, most ünnepeltük Kiss Józsefet, a ki Arany János hangján kezdett dalolni.” Majd hozzáteszi: „Ezentul is csak azokat fogjuk ünnepelni, a kik folytatják a sort, nem azokat, a kik idegen bálványokat imádnak.”²¹ A fentebbiek értelemében a Rákosi-cikk most idézett zárómondata tökéletesen elfogadhatatlan Ignotus számára, lényegében ezzel az irodalomszemlélettel száll vitába, viszont Kiss Józsefnek Arany-epigonként való aposztrofálását is határozottan elutasítja: „Kiss Józsefnek jelentősége hármás. Először az, hogy lelkében költő. Másodsor, hogy ami ezzel egyet jelent, egyéni művész. Harmadszor az, hogy egyéniségében nincs rokonság azokkal az akár kisebbekkel, akár nagyobbakkal, akik bélyegüket előtte nyomták irodalmunkra, s hogy e különbség időben egybeesik a nemzeti fejlődés egy fokbeli haladásával.”²² Kiss József említése a vita során azért is érdekes, mert rávilágít a népnemzeti és a modern irodalom „frontvonalainak” átjárhatóságára.

(Irodalom és társadalmi asszimiláció) Említett vitacikkeikben ugyan sem Rákosi, sem Beöthy nem foglalkozik explicite az irodalom és a politika, valamint a társadalom egyéb szféráinak összefüggéseivel, a vitaszövegek kontextusa s a konzervatív irodalomszemlélet nemzeti irodalomról alkotott felfogása mégis eleve magában foglalta annak a kérdésnek az érvényességét, mely az irodalom (s mindenekelőtt a vita tárgyát képező új irodalom) és a társadalmi, politikai és gazdasági modernizáció összefüggéseire irányul. Mindez már egyértelműen megfogalmazódik a századvég irodalmi vitáiban, a falusi (népnemzeti) és a városi (budapesti, idegen, kozmopolita) irodalom szembeállításában. Talán nem tévedek, ha azt feltételezem, hogy a népnemzeti iskola irodalomtörténeti koncepciója mögött is ott találhatjuk a modern nagyváros, Budapest társadalmi modernizációjának tapasztalatát. A kolozsvári származású Gyulai Pál és a budai születésű Beöthy Zsolt a budapesti egyetem tanárai és az Akadémia tagjai voltak, tehát életmódjuk a modernizálódó fővároshoz kötötte őket. Kapcsolatuk a vidékkel, a faluval merőben „teoretikus” volt, viszont a mindennapjaikban tapasztalhatták meg a kezdetben többségében német nyelvű Pest-Buda kulturális és etnikai sokszínűségét. A gazdasági fejlődésnek, a századforduló tájára a városi lakosság ugrásszerű növekedésének s a fővárosi népesség egyötödét megközelítő zsidó vállalkozói nagypolgárság és kispolgárság kialakulásának köszönhetően Budapest nemcsak multietnikussá,

²⁰ I. m. 228.

²¹ RÁKOSI Jenő: *Az év.* 4.

²² IGNOTUS: *Hagyomány és egyéniség.* Nyugat 1908/2. 104–105.

hanem bizonyos fokig multikulturálissá is vált. Viszont ezzel együtt járt egy másik társadalmi folyamat is. Ahogy Gyáni Gábor megjegyzi: „Amilyen mélyen meghatározza a fővárosi társadalmat az etnikai s egyúttal kulturális (felekezeti) pluralitás, olyannyira jellemző rá az akkulturáció (a nyelvi elmagyarosodás) és vele az asszimiláció hihetetlenül gyors lefolyása is.”²³ Nemcsak arról van tehát szó, hogy a magyar irodalom jövőjét a népi-nemzeti hagyományok folytonosságából fenntartani igyekvő konzervatív irodalom-felfogás a maga számára igen kevés igazolást találhatott a modern nagyváros világában. A társadalmi asszimiláció kulturális következményeivel mint (legalább részben) pozitív fejleményekkel is számolnia kellett, már csak azért is mivel a korabeli magyar kultúra meghatározó képviselőinek jelentős része (a nemzeti irodalomtudományt megteremtő Toldy Ferentől az eredetileg német anyanyelvű Prohászka Ottokáron át a dráma- és hírlapíró Rákosi Jenőig, vagy éppen Herczeg Ferencig) asszimilánsok voltak. A kérdés tehát sokkal inkább az volt, hogy az asszimiláció folyamatát milyen „nemzettudati elbeszélések”²⁴ részeként és hogyan integrálják a magyar irodalom múltjáról, jelenéről és jövőjéről alkotott koncepciójukba. A konzervatív irodalom képviselői számára a magyar nyelven írt mű nem volt elégséges feltétele a mű nemzeti jellegének. A nemzeti jelleg mibenlétét egyrészt a magyar lélek belső szempontja, másrészt a művek kép- és formavilágában, nyelvezetében tetten érhető népi jellegzetességek külső kritériuma alapján igyekeztek meghatározni, elsősorban a külsőből következtetve vissza a belsőre.

Ignotus Rákosival vitázva s a népnemzeti irodalom nemzetképciójával szemben állva Kiss Józsefről jelenti ki, hogy városi költő: „Ott a legerősebb, ott jelent nálunk újságot és nyereséget, s a maga bélyegét ott nyomta rá (mert bizony rányomta) nemzeti irodalmunkra, ahol az ipari és kereskedelmi élet levegőjétől körülvelt mai ember szól belőle, aki másképp érez, másképp szenved, a természetet is másképp nézi, mint a, hogy úgy mondjam, agrárius világ neveltje, s ahol mindezek számára új hangot, új ritmust csal ki gömöri nyelvkincséből.”²⁵ Schöpflin sem vonja kétségbe a társadalmi és az irodalmi modernizáció szoros összefonódását, a nemzedékek közötti irodalmi ízlésbeli ellentétet is az életmódbeli különbségekből eredezteti: „Nem értik egymást, apák és fiúk, s nem érti az egyik, amit a másik csinál. A fiú a városi élet élénkebb temperamentumát örökölte, könnyebben hajlandó az újdonságok befogadására, akár új irodalmi vagy művészi felfogásról van szó, akár csak újfajta szabású kabátról. Az apa a falusi ember konzervatívizmussal óvatosabb az újdonságokkal szemben, ifjúkori emlékeivel együtt ragaszkodik az ifjúkori ízléshez is, és nem bírja megérteni, haragra lobbán, ha azt látja, hogy a fia a maga új eszméihez új formákat, új nyelvet keres. Őneki a költő daloljon a falusi életről, a paraszt legények és leányok szerelmeiről dzsentri úrfiak és kisasszonyok

²³ GYÁNI GÁBOR: *Budapest – túl jön és rosszon. A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Napvilág, Budapest, 2008. 46.

²⁴ SCHEIN GÁBOR: *Budapest territorizáltsága a Nyugat első évfolyamában*. In *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. 127–138.

²⁵ IGNOTUS: *Hagyomány és egyéniség*. 105.

virtusairól. Ő ezt szereti, tehát neki ez így van helyesen, sőt egyedül ez méltó a magyar emberhez. Ebben van nemzeti szellem.”²⁶ Schöpflin is úgy látja, hogy a „magyar jelleg” a magyarsághoz tartozó egyénben bizonyos fokig állandó, még akkor sem tűnik el – ezen a ponton álláspontja lényegesen eltér Beöthyétől –, ha valaki a nyelvét elfelejti. Schöpflin azonban valójában ezzel vezeti be a – saját személyes példájával is illusztrált – társadalmi és kulturális problematikát: az asszimiláció kérdését. Az összeolvadást – a metafora eredeti vegyészeti jelentésére visszautalva – úgy értelmezi, hogy az új népcsoportok asszimilációja a többségi nemzet részéről sem valamifajta passzívan megélt történés, hanem olyan változás, mely az asszimiláló csoportra is pozitívan, mintegy minőségi gyarapodásként visszahat. Éppígy a hagyomány fogalmát sem statikusan értelmezi, hanem olyan folyamatosan változó és újraértelmezett tradícióként, mely a jelenkor embere számára közvetíti mindazt a tudást, melyet az előző nemzedékek felhalmoztak. Ebből a perspektívából tekintve a mindenkori jelenkor új társadalmi és művészeti fejleményeit sem lehet negatívan megítélni, hisz minden változás ennek a múltat a jövővel összekötő történelmi folyamatnak a részei.²⁷

*A Holnap fogadtatása – 1908–1909*²⁸

(*A forrásokról*) Milyen változást, milyen új színt hozott ebbe az irodalmi vitába az 1908 szeptemberében hat fiatal költő és Ady verseit közlő nagyváradi antológia, *A Holnap*? Mint alább látható lesz, a vita szereplői, csakúgy, mint tematikái jórészt azonosak a Nyugat indulása utáni kritikákéval. Ami legfeltűnőbb változás az a reakciók, kritikák számának növekedése, s esetenként iránya. Az első beszámoló a kötettről *A Hét*-ben jelent meg, Lehotai álnéven Kosztolányi jegyezte. Bresztovszky Ernő a *Népszavában* adott hírt az antológia megjelenéséről, Hatvany Lajos pedig, akinek a következő hónapokban többször is jelenik meg írása *A Holnap*-ról és az új irodalomról, szeptember 23-án a *Pesti Napló*-ban ír először a nagyváradi kötettről. A *Nyugat* október 1-jei számában közölte Kemény Simon felületes és igen negatív kritikáját *A Holnap*-ról. Az *Új Idők* október 11-én válogatást publikált az antológia költőinek (Adynak, Juhász Gyulának, Emőd Tamásnak) a verseiből, majd két héttel később jelent meg ugyanitt a főszerkesztő, Herczeg Ferenc Horkayné álnéven közölt fiktív dialógusa, mely finoman ironizál az új költői csoport törekvéseivel. Októberben és novemberben *A Hét* újonnan induló *Toll és tőr* című rovatá-

²⁶ SCHÖPFLIN Aladár: *A város*. Nyugat 1908/8. 356.

²⁷ Schöpflin szerint ebben az értelemben még a nemzet történetére egyébként negatívan ható eseményeknek is, mint például a török hódoltság, jelentősége van: „Annak a ténynek, hogy Magyarországon másfél évszázadig török hódoltság volt, éppúgy része van az én életem, gondolkodásmódom meghatározásában, mint ahogy az én beszédem és írásom semmiképpen sem lehet független attól, hogy Petőfi, Arany, Jókai, Gyulai magyarul írtak.” I. m. 359.

²⁸ Ebben a dolgozatban nem foglalkozom HORVÁTH János *Nyugat-kritikáival*, ezt külön tanulmányban kívánom feldolgozni.

ban (melynek kifejezett célja volt a modern ízlés védelme a lábra kapott ízléstelenségekkel szemben) a névtelen jegyzetíró többször is visszatér az új irodalmi jelenségekre. A következő hónapokban a korabeli irodalmi élet szinte valamennyi képviselője (Lukács Györgytől kezdve Gyulai Pálon és Rákos Jenőn keresztül Kenedi Gézáig) megfogalmazza véleményét *A Holnappal*, a *Nyugattal* vagy általában a magyar irodalmi modernséggel kapcsolatban. Külön érdekes mellékjártéket jelent az irodalmi vitákban az Ady által kirobbantott „duk-duk affér”.

Habár az irodalmi viták elsődleges fórumai továbbra is a napilapok és irodalmi folyóiratok voltak, kritikátörténeti szempontból is legjelentősebb forrás mégis a *Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja* (továbbiakban *Almanach*). Az előszót író Zuboly (Bányai Elemér) szerint a kötet célja, hogy összegyűjtse azokat a hozzászólásokat, melyek az utóbbi években kibontakozott társadalmi és irodalmi „forrongás”-ra reagálnak, s melyek egyik központi problematikája társadalmi szempontból – a hajdani „kozropolitizmus” új politikai (mindenekelőtt is szociáldemokrata) tartalmakkal feltöltődött változata – a „nemzetköziség”, míg az irodalom területén a modernség megjelenése volt. Zuboly kérdése a következő: „Miért történik, hogy a kik magyarnak és művésznek vallják magukat az irodalomban, azok ellen a magyartalanság és modernkedés vádját hozzák fel, az ellenkező kórusból a kik nem is vallják, hanem állapotulag, tömegben és tényben mutatják ki csakis magyar voltukban lévő és lehető valóságukat, úgy mondván szubstanciájukat, hazaáruló nevezettel illetetnek politikai oldalról?”²⁹ Bár az *Almanach* több hozzászólója is érinti az új művészeti és kulturális jelenségeket, kifejezetten a második, *A legújabb irodalom körül* címet viselő blokkban megszólaltatott szerzők reagálnak az irodalmi modernség, a *Nyugat*, s mindenekelőtt *A Holnap* megjelenésére. S bár a hozzászólások a szerzők nevének ábécé-rendjét követik, mégis üzenet értékűnek tekinthető, hogy az első helyen Ady *Magyar lelkek forradalma* című írása olvasható.

(*Nemzeti jelleg és nemzeti hagyomány*) A *Nyugat* megindulását követő első kritikák lényegében már meghatározták azokat a fontosabb témákat, melyek a folyóirat s a magyarországi irodalmi modernség konzervatív recepcióját jellemezték. Részben a népnemzeti iskola irodalomfogalmából, részben pedig a *Nyugat* címében is jelelt s az előbbivel szemben tudatosan vállalt irodalmi orientációjából következően a legfontosabb vitaponttá az irodalom nemzeti jellege s ezzel együtt a hagyományhoz való viszony kérdése vált. Az irodalom szigorúan vett határain túlmutatóan a vita háttérében a kiegyezés utáni modernizációval együtt járó társadalmi és gazdasági folyamatok (mint arról fentebb már szó volt: a nem magyar etnikumú népesség asszimilációja, különösen is a zsidó emancipáció) s a különböző nemzet-koncepciók konfliktusa állt.

²⁹ [BÁNYAI Elemér] ZUBOLY: *Előszó*. In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 2.

A Holnap Társaság és az antológia bevezetőjét író Antal Sándor már tudatosan reflektált erre a kritikai kontextusra, amikor a kötetet Vajda János emlékének ajánlják, s Antal kijelenti: „A Holnap-ba, a mi társaságunkba pedig Balassa, Csokonai, Petőfi, Vajda János és Reviczky tartozik.”³⁰ Ez a felütés már előre kijelöli azt a befogadói közeget, melynek ellenállására az előszóíró számít, s tudatosan provokálja is a konzervatív szemléletű népnemzeti kritikát, amikor annak nyelvhasználatára és jellemző szimbólumkincsére utalva az antológiát és a mögötte működő társaságot a következőképpen határozza meg: „A Holnap egy körösmenti csárda, ahová eljöttek néhányan azok a regősök, kiknek az igricelekből már nem jutott.”³¹ Antal a vita egyik aspektusát Kelet és Nyugat küzdelmeként határozza meg, s ezen a ponton a fentebbi Balassától Reviczkyig tartó költői paradigmasor ki is egészül egy újabb névvel, Kazinczyéval, akinek nyelvújító szerepét A Holnap Társaságon belül Antal szerint Ady tölti be.

Feltűnő viszont, hogy Arany János neve hiányzik a hivatkozott elődök sorából. Ez persze annyira nem is meglepő, ha arra gondolunk, hogy Ady néhány évvel korábban Aranyt „a kádenciázó magyar falusi nótárius fejlett típusának”³² minősítette. A Holnap Társaság viszonya Arany Jánoshoz azonban nem azonosítható Ady 1906-os, vitát provokálni szándékozó cikkének megállapításával. Jól mutatja ezt az a szóváltás is (a „duk-duk affér” egyik valószínű előzménye), mely A Holnap „alapszabályozási gyűlésén” zajlott, s melyet Emőd Tamás visszaemlékezéséből ismerhetünk: „[A]z asztalfőn ülő Ady és a vele szemben ülő Juhász között vita kerekedett afölött, hogy ki volt az igazabb költő, Petőfi Sándor vagy Arany János? Ady Petőfi mellett érvelt, Juhász Aranyért hadaskodott. Az ingerült vitát Juhász ezzel vágta ketté: – Petőfi úr volt, Arany János paraszt volt! Ady Endre úr, Juhász Gyula paraszt! Alászolgalja! Azzal felugrott, elrohant, az ajtót bevágta maga után, csak úgy döngött...”³³ Nemcsak A Holnap Társaság, de általában a *Nyugat* viszonya is eltért Ady álláspontjától, az Aranyhoz fűződő viszony történeti perspektívájára is rávilágít Ignotus egy ekkortájt született megjegyzése: „A Petőfi-utánzás barbársága vagy az akadémikusság ellen való művészi lázadás valaha rátévedhetett arra, hogy az Arany János nagyszerű művészetét kicsinyelni próbálja – a mai magyar írónak, minden rendbelinek, ítélő érzése a világ legnagyobb művészei mellé állítja Arany Jánost, az írói mesterség olyan világirodalmi nagyságai mellé, mint Gustave Flaubert vagy Konrad Ferdinand Meyer, népiebb egyéniségében bármily kevésbé legyen is ez arisztokratákkal rokon.”³⁴

Az, hogy a nemzeti jelleg mennyire központi témájává vált az irodalmi vitáknak mi sem mutatja jobban, mint Eötvös Károly nyilatkozata az *Almanachban*, aki a legújabb irodalommal kapcsolatban a következő talányos (vagy pontosabban tájéko-

³⁰ ANTAL Sándor: [cím nélkül] A Holnap, Nagyvárad, 1908. 8.

³¹ Uo.

³² ADY Endre: *Összes prózai művei. Újságcikkek, tanulmányok VII.* Sajtó alá rendezte: KISPÉTER András és VARGA József. Akadémiai, Budapest, 1968. 106.

³³ *Emlékezések Ady Endréről IV.* Szerkesztette KOVALOVSKY Miklós. Akadémiai, Budapest, 1990. 179.

³⁴ IGNOTUS: *Hadi készülődés.* Nyugat 1908/24. 450.

zatlanságot tükröző) kijelentést tette: „Vagy megvan, s akkor mindenki tud róla, vagy csak alakul s akkor ma még korai beszélni róla. A mi azonban nemzeti karakterét illeti, az nincs neki.”³⁵ Az *Újság* című lapban még 1908 decemberében közölt, s az *Almanachban* újrapiublikált, mindkét irányba ironikus, az irodalmi folyamatokra általában reflektáló írásában Mikszáth is a következő megjegyzést teszi: „Féltetni [az irodalmat] kell, de csak egytől, az idegen befolyástól, melyek nemzeti karakterétől foszthatnák meg.”³⁶

(*Megszakítatlan folytonosság*) A *Nyugat* megindulásával kezdődő vita folytonosságát mutatja az is, hogy ismételten véleményt nyilvánítottak a már korábban megszólalók. Beöthy Zsoltot születésnapján Apponyi Albert kultuszminiszter a következő szavakkal köszöntötte: „Adja Isten, hogy Méltóságod tudásának és nemes ízlésének fegyvereivel, nagy irodalmi tekintélyével még soká őrít álljon a nemzet szellemi életének e javai mellett és tovább nevelhessen olyan nemzedéket, mely lelkileg legyőzte a rúttnak és perverzitásnak (erre nem találok megfelelő magyar szót) tolakodó szellemeit.”³⁷ Hasonlóan harcos nevelő szerepre szólítja fel versben a korabeli irodalmi mezőnyben egyébként sajátos helyet elfoglaló, Ady első kötetéhez hajdan előszót író Ábrányi Emil is Gyulai Pált még az év elején: „És fölkiáltok: Mért nem jössz elő? / Korbácsra méltó, aljas verselő, / Kánkán-poéta hajh van itt elég! / Hazát, hitet gyalázó csöcselék! / Egészen romlott s fél őrült csapat, / Mely durván bőgi, hogy minden szabad, / És czédaság a legfőbb ideál! / Ha csapnád őket, agg Gyulai Pál!”

Amíg azonban Gyulai és lapja, a *Budapesti Szemle A Holnap* antológia kapcsán is markáns véleményt nyilvánított, addig Beöthynek újabb mondanivalója nem volt a nagyváradi költők csoportjával vagy általában a modern irodalommal kapcsolatban, az *Almanachban* közölt rövid nyilatkozata lényegében a korábban elmondott elnöki beszédének tömör foglalata. Szabolcska Mihály viszont, aki októberben a *Budapesti Hírlapban* szintén versben fordult fiatal költőtársaihoz, atyailag intve őket a férfias szeméremre, a nemzeti érzés és hagyományok tiszteletben tartására, az *Almanachban* közölt nyilatkozatában lényegében Beöthy gondolatmenetét vitte tovább: „Az a költészet – írja –, mely arabusul van a magyar ember fülének és lelkének egyaránt, mely *nem a nemzet lelkében gyökeredzik*, sőt amely kifejezetten holmi nyugati poétai hóbortokon akar itt »új világot« teremteni: nincs tisztában saját magával és nem lehet egyéb ideig-óraig tartó irodalmi eltévelyedésnél.”³⁸ Amíg Beöthy és Szabolcska a nemzeti költészet magyar érzésre és magyar lélekre alapozott folytonosságát emelte ki újra, addig a *Budapesti Szemle* kritikusa lényegében

³⁵ EÖTVÖS Károly: [cím nélkül]. In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja 211–212.

³⁶ MIKSZÁTH Kálmán: *Hadi készülődés*. In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 226.

³⁷ APPONYI Albert levele Beöthy Zsoltnak. Budapesti Hírlap 1908. okt. 3., 11.

³⁸ SZABOLCSKA Mihály: *Ma, holnap, holnapután*. In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 180–181. (Kiemelés az eredetiben.)

poétikai szempontok szerint ítélkezett az antológia felett, igaz a népnemzeti líra nyelvhasználati és ritmikai konvencióit kérte számon *A Holnap* költőin.³⁹ Maga Gyulai is erre a kritikára hivatkozva a következőt nyilatkozta Adyról az *Almanach* számára: „Hallom, hogy most *nagyra vannak* egy fiatal poétával. Nem számít. Nem sokat ér! *A Budapesti Szemlében* írtunk róla. Tehetséges ember, de tele van affekcióval, márpedig aki a költészetben affektál, az olyan, mint a ki a tiszta bort hamisítja.”⁴⁰

Rákosi Jenő a *Nyugat* (több értelemben is) első vitapartnere 1908. december 20-án a *Budapesti Hírlapban* megjelent írásában foglalkozott *A Holnap* antológiával s Oláh Gábor költészetével. A nemzeti problematika ebben az írásában is hasonló összefüggésben tételveződik, mint a *Nyugat* esetében. Rákosi megállapítja, hogy az antológia költői francia mintát követnek, ami azonban ott természetes – teszi hozzá –, az nálunk idegenül hat, „mert úgy az izlés, mint a gondolkodás föltételei hiányoznak hozzá”.⁴¹ A legfiatalabb költészetet sem látja viszont minden előzmény nélkülinek a magyar irodalomban, igaz – gúnyosan – Petőfi *Őrütljétől* inspiráltnak véli őket.

A fentebbiekből annyi mindenképpen látható, hogy *A Holnap* antológia megjelenését követő kritikákban az irodalom nemzeti jellegét tekintve új motívumokat nem találunk, noha ez nem jelenti a nemzetietlenség, a hazafiatlanság vádjának annulálását. S ezt nemcsak a még hosszú évekig (bizonyos értelemben máig) tartó vita bizonyítja, hanem Ignotus újabb *Nyugatban* közölt hozzászólása is. Mikszáth *Az Újságban* megjelent írására reagál ugyan Ignotus (az írása címét is Mikszáthtól kölcsönzi), s joggal teszi szóvá, hogy neves író társa pusztán „ad hoc informálódó figyelemmel”⁴² kíséri a finoman kifigurázott fiatal írócsoportot, kritikájának éle mégsem Mikszáth ellen irányul, hanem továbbra is a „Petőfi-utánzás barbársága és az akadémia ellen”.⁴³ Vitacikkében ismételten az irodalom nemzeti jellegének, a hagyományokhoz és az „idegen” irodalmakhoz való viszonyának témáját elemzi, de kitér az irodalom és a politikum viszonyának kérdésére is: „A szabadság ügye egy, s aki az irodalom szabadságáért harcol, az a nemzet szabadságának is katonája.”⁴⁴ Nem sokkal ezután az *Almanachban* megjelent írásában is az 1908-as év elején kifejtett álláspontját ismétli meg, amikor eleve kétségbe vonja a kérdésfeltevés (*Nemzeti-e a mai magyar irodalom?*) helyességét, s a művészi helyett eleve politikai szempont érvényesülését látja benne. Ismét Taine tételére, a származásra s a műalkotás születésének körülményeire mint meghatározó tényezőkre hivatkozva kérdőjelezi meg azt, hogy az az irodalmi mű, ami a századelőn Magyarországon magyar nyelven születik, ne lenne nemzeti. „Ez annyira szükségképpen való – jegyzi meg –, hogy nemzeti az a művészet is, ha művészet, a mely nemzetietlen sőt idegen utánzó. Mert bizonyos,

³⁹ [FRÜCHTL Ede] f.: *A Holnap*. Budapesti Szemle 1908/12. 454–457.

⁴⁰ GYULAI Pál: [cím nélkül] In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 215.

⁴¹ [RÁKOSI Jenő] –ő: *A Holnap*. Budapesti Hírlap 1908. dec. 20., 3.

⁴² IGNOTUS: *Hadi készülődés*. Nyugat 1908/24. 450.

⁴³ I. m. 456.

⁴⁴ I. m. 454.

hogy másképp nemzetietlen a magyar, mint a német, s az idegent is másként utánozza az olasz, mint az angol.”⁴⁵ Ami új elemnek tekinthető Ignotus érvrendszerében, az Magyarország társadalmi, nemzetiségi és felekezeti sokféleségére történő hivatkozás, ami miatt – szemben például a franciával – szerinte nem lehet egységes nemzeti jellegről beszélni. Ahogy korábban rámutatott a népnemzeti hagyományértelmezés ellentmondásaira, úgy ez alkalommal az irodalom nemzeti jellegére vonatkozó konzervatív felfogás politikai előfeltevéseire világít rá: „[A]z irodalom hajdani bakói és koronaőrei csak azt hajlandók magyarnak elismerni, a mi sajátosan magyar köznépnek vagy köznemességnek külön társadalmát, életét, politikai gondolatmenetét s emberi világnézetét tükrözi vissza, a lehetőségig olyan nyelven, mely tüntetően tartja a rokonságot a paraszt beszédével. Ez az, a mit magyarnak tekintenek, s ez az, a mit egyedül hajlandók nemzetinek elismerni.”⁴⁶ Ignotus – csakúgy, mint korábban – most is a konzervatív irodalmi körök redukált és saját politikai céljaik szerint alakított nemzet- és hagyomány szemléletével szemben, társadalmi és politikai szempontokat sem szükségszerűen kizáró, de ezeken a területeken mindenképpen pluralista, s az irodalmi vitákban – egyébként csakúgy, mint Gyulai – a művészi szempontokat előtérbe helyező álláspontot alakít ki. Az egyazon szabadságnak a meghatározása is hasonló módon kapcsolja össze az irodalom és a politika ügyét Ignotus értelmezésében, mint Gyulai esztétikájában,⁴⁷ Ignotusnál azonban egyértelműen (és lényegében mindkét területen) a szabadságra esik a hangsúly, s ennek alapján az irodalmi és politikai beszédmódok viszonyát is differenciáltabban képes láttatni.⁴⁸

(*A Holnap* markában) A nagyváradi antológia első címtérve (*Hétmagyarok*) is a nemzeti tematikára való utalást tartalmazott, a végleges cím azonban új irányt adott a kritikáknak is. *A Holnap* címadásába persze könnyen bele lehet érteni a hagyománnyal való szakítás modern gesztusát is, azonban a bevezető tanulsága szerint sem erről van szó. A múlttal (és a jellel) szemben a jövőre való utalást lehet a modern műalkotás időbeliségének (pillanatnyiségának, mulandóságának, efemer jellegének) kiemeléseként is érteni. Ha nem is pontosan ebben az értelemben, de ehhez hasonló módon értelmezte a címadást az antológia nem egy kritikusa Kosztolányitól Rákosi Jenőig. Ami közös szinte valamennyi cím-interpretációban, hogy az antológia költőinek jelentőségét igyekeznek relativizálni ezzel. Példákként Szabolcskát idézem: „Hát igen, jól mondják, hogy ők a »ma« és a »holnap«, mert sohasem lesz belőlük *holnapután*. Ezzel a költészettel legalább nem.”⁴⁹ Szabolcs-

⁴⁵ IGNOTUS: *Nemzeti-e a mai irodalom?* 140.

⁴⁶ I. m. 142–143.

⁴⁷ SZÉNÁSI Zoltán: *A Jó, a Szép és az Igaz*. 12.

⁴⁸ ANGALOSI Gergely: *A politika mint az irodalom tapasztalata: Ignotus és a politika*. Alföld 2008/6. 61–67.

⁴⁹ SZABOLCSKA Mihály: *Ma, holnap, holnapután*. 180.

kával szemben Rákosi Jenő igyekszik komolyan venni az új irodalmi csoport jelentkezését, s (ismét) történet- és morálfilozófiai mélységekben fejti ki a múlt jelentőségéről vallott felfogását: „Ez urak életéből kiesett a *Ma*. Multjuk – mindannyiunk erkölcsi alapja, létjogosultságunk és törekvéseink létjogosultságának oklevele – nincsen, a Jelennel nem törődnek, a Jövő kapuit döngetik féktelen kétségbeeséssel, mintha attól félnének, hogy lekésnek a vonatról, a mely még meg sem érkezett. Ők még nem tudják, hogy a Mának alapja a Tegnap, a Holnap alapja a Ma.”⁵⁰

Rákosi már az 1880-as évek végén tisztában volt az irodalmi és művészeti modernség alapvető kondíciójával, azonban az a felismerés, amit a századvégen még kizárólag világirodalmi és európai művészeti példák közvetítettek számára, sem akkor, sem a *Nyugat* indulása után nem változtatta meg az örök Szép eszményére alapozott esztétikai nézeteit.⁵¹ A konzervatív irodalomszemlélet jellemző hivatkozása az új irodalom ellenében is ez maradt. Apponyi kultuszminiszter Beöthynek írt köszöntő levelében is a „modern elvadulások veszedelmével” szembe a „tiszult izlés, az örökszép törvényei[nek] hivatott képviselőit” állította. Ebben az összefüggésben is érdekes Ábrányi Emil *Almanach*-ban közölt írása, aki Gyulainak írt verséhez képest meglepően elfogadóan és megértően viszonyul az új irodalmi jelenségekhez: „Hogy legnagyobb részük nem gyökeredzik a klasszikussá vált nemzeti hagyományok talajában, hogy nemzeti érzésektől, nemzeti formáktól néha egészen távol állnak és a haladás, a mit a kulturában képviselnek, nem a régebbi fejlődés egyenes folytatása: ez igaz. De a modernség világszerte mindenütt ezzel az okozattal jár. Az emberi lélek, az abszolút emberi, kivetkőzve minden specialitásból: ez válik fő és művéhez egyedül illő feladattá. Kozmopolita kultusz támad az általános, örök szép, az általános, örök igaz körül. Ha ennek a kultusznak egy sereg ragyogó elme hódol a világirodalomban, ne tiltsuk el a mieinket sem attól, hogy szabadon kövessék az egyéniségük sugallatát, hogy véralkatuk és izlésük szerint azt írják, azt műveljék, a mihez van kedvük, ha ezzel a szabadsággal úgy élnek, hogy gondolatban, formában, stílusban nagy gazdagságokat halmoznak össze a magyar szellem javára.”⁵²

Nem központi, de vissza-visszatérő motívuma *A Holnap* recepciójának a – jellemzően Budapesttel szembeállított – vidéki megjelenés. Az antológia szerkesztési elve is az volt, hogy azokat a fiatal költőket gyűjtse össze, akik kötődnek Nagyváradhoz, bár ezt a szerkesztési elvet nem vették túl szigorúan, hiszen az antológiában végül megjelenő Babits⁵³ mellett a szerkesztés során szóba került például a debreceni Oláh Gábor és Kosztolányi neve is. A vidék–főváros szembenállásra már az első kritikák utalást tesznek. Hatvany Lajos a *Pesti Napló*-ban szeptember 23-án publikált

⁵⁰ [RÁKOSI Jenő] –ő: *A Holnap*. 1.

⁵¹ SZÉNÁSI Zoltán: *A Jó, a Szép és az Igaz*. 5–7.

⁵² ÁBRÁNYI Emil: *A legújabb irodalom*. In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 105–106.

⁵³ Arról, hogyan lett Babits *A Holnap* antológia szerzője: RÓNA Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1883–1908*. (Babits-kronológia 1.) Balassi, Budapest, 2011. 426–427.

írásában megjegyzi: „A kötet kiadásának dicsősége nem a fővárosi, gyáva kiadó kufároknak, hanem a nagyváradi Holnap irodalmi társaságnak jutott eszébe.”⁵⁴ A vidékiségre reflektál Bresztovszky Ernő *Népszavában* közölt ismertetője is, szemléletes példaként hozva fel A *Holnappal* egy időben megjelenő debreceni *Bokrétát*, mely a *Népszava* publicistája szerint „inkább védelme a réginek, mint az ujnak teremtése”.⁵⁵ A különbség okának Bresztovszky Nagyvárad társadalmi és kulturális sokszínűségét látja, az a társadalmi folyamat tehát, ami általában a magyarországi irodalmi modernség kibontakozásának hátterében feltételezhető, A *Holnap* megjelenésének összefüggéseiben is releváns tényezőként említhető. A kiegyezés utáni társadalmi és gazdasági fejlődés jelentős részben azonban a fővárosra koncentrálódott, itt volt az ipari fejlődés centruma, a legfontosabb kereskedelmi és kulturális intézmények központja. A *Holnap* példája többek között arra is felhívja tehát a figyelmet, hogy mindezek ellenére a vidék, adott esetben a „Körös-parti Párizs” riválisa tudott lenni a fővárosnak. Talán ez lehet az egyik magyarázata annak is, hogy a Budapesten megjelenő *Nyugat* Kemény Simontól igen elmarasztaló bírálatot közöl az antológiáról. Budapest és Nagyvárad irodalmi versengése azonban nem éleződött ki jobban, Ady „duk-duk afférja” sem erre az ellentétre épült, A *Holnap* többi költői hamarosan a *Nyugat* szerzői gárdájához csatlakoztak, s a irodalmi vitákban csakhamar egyet jelentett holnaposnak és nyugatosnak lenni.⁵⁶ Másrészt viszont magának a *Nyugat* működésének hátterében is megfigyelhető hasonló, az irodalom regionalitására visszavezethető ellentét, ahogy arra Szegedy-Maszák Mihály utal: „A *Nyugat* megjelenését fővárosi nagypolgárok tették lehetővé, de szerzőinek többsége vidéken született, és korai éveinek élményeit tartotta meghatározó érvényűnek. Költészetük s szépprózájuk erősen visszatekintő jellegű volt.”⁵⁷

Mint látható, az 1908–1909-ben zajló irodalmi viták főként irodalmon kívüli szempontok szerint zajlottak, s mindezt leginkább a konzervatív irodalomszemlélet alappilléreit érintő, különböző nemzetkoncepciók és hagyományértelmezések összeütközéseként lehet leírni. Ha háttérbe szorultak is a poétikai és esztétikai szempontok, a konzervatív támadások s a rá adott reakciók mégsem mellőzték teljesen az ilyen jellegű reflexiókat, igaz ezek főként az Ady-kritikákban figyelhető meg. A *Holnap* konzervatív recepciójából kiemelhető Früchtl Edének a *Budapesti Szemlében* közölt írása. A kritikus, s ez általában jellemző az antológia fogadtatására, szinte kizárólag Ady költészetével foglalkozik, a másik hat költő műveit „kezdetleges szárnypróbálgatás”-nak minősíti. Habár esztétikai ítéletei mögött nem nehéz felismerni a népnemzeti lírának az érzelmek és a gondolatok kifejezésének egyszerűségére, a tiszta forma és a visszafogott hangon közvetített tartalom har-

⁵⁴ HATVANY Lajos: *A Holnap*. Pesti Napló 1908. szept. 23., 2.

⁵⁵ [BRESZTOVSZKY Ernő] (be): *A Holnap*. Népszava 1908. szept. 22., 5.

⁵⁶ „»Holnaposoknak«, »dekadenseknek«, »nyugatiaknak« vagy »moderneknek« nevezzék magokat: lényegében egyre megy [...]” – jegyzi meg például Ignótusnak címzett írásában Bársony István. BÁRSONY István: *Irodalmi „modernség”*. Magyar Hírlap 1909. jan. 23., 1.

⁵⁷ SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Konzervativizmus, modernség és népi mozgalom a magyar irodalomban*. In Sz-M M.: *„Minta a szőnyegen”. A műértelmezés esélyei*. Balassi, Budapest, 1995. 153.

móniájára épülő líraeszményét, mégis vitathatatlanul esztétikai mérce szerint igyekszik ítélkezni Ady költészete felett. Früchtl saját irodalmi ízlése alapján s természetesen negatív előjellel említi az Ady-versek ziláltságát, homályosságát, affekcióját s az „egymással ellenkező elemekből ömlött”⁵⁸ formátlan formáltságot. Früchtl figyelmét azonban nem kerülik el a verstani újdonságok sem: „Versszakalkat, rím, összhang, sőt sokszor a nyelv tisztasága is figyelmen kívül marad, vagy öntudatosan lomtárba kerül.”⁵⁹

A legmélyrehatóbb irodalomtörténeti és poétikai szempontokat is érvényesítő elemzés ebben a vitában Schöpflintől származik. Az *Almanach*ban megjelent írásában a korabeli irodalom hármás rétegzettségéről ír. Az első réteget az Arany-iskola követői képezik, akiknek ideálja Arany, Petőfi és Jókai. Schöpflin véleménye szerint jelentős költő közülük nem került ki, viszont fontos a szerepük az irodalomtörténeti kritika területén, s bár a fiatalok is sokat tanultak tőlük, a legújabb irodalmat az Arany-iskola már nem tudta befogadni. A második réteg a '80-as, '90-es évek nemzedéke, közöttük sem találunk jelentős költőt, viszont megteremtették a regényirodalmat, s ezen a területen a hatásuk a legfiatalabbak munkáin is kimutatható. A legújabb nemzedék, mely számára Ady nyitotta meg a kapukat, a líra területén a legproduktívabb, s szerinte a regény- és a novellairodalmuk is át van szöve lírai elemekkel. Schöpflin röviden vázolt irodalomtörténeti modellje nem kerüli meg a poétikai szempontú elemzést sem: „Forradalmi jelszókkal lép fel – írja az új líráról –, nem akar tudni az előzőiről semmit, összetöri a régi dikciót, a régi technikát, s ujat akar helyette teremteni. A jambust a nyolczvanas és a kilenczvenes évek költői Arany és Petőfi nyomdokain a virtuozitásig kész eszközévé tették a versnek, a rím dolgában kisajtolta a magyar nyelvből jóformán mindent, a mire csak képes volt. A fiatalok új verselése a szabályos jambust elejti, helyette a nyelv belső ritmusát, a numerust teszi helyébe, időmérték és hangsúly összeszövésével ad új csengést a versnek.”⁶⁰ Nemcsak a régiekkel szembeni lázadást, a régivel szemben az új akarását emeli ki Schöpflin – lényegében tehát megint csak a konzervatív kritikákkal egybehangzóan, de más előjellel –, hanem rávilágít a költői szemléletmódban megmutatókozó egyéb különbségekre, s azok világszemléleti hátterére is: „A régebbi lírának Arany nyomán az volt a főtürevése, hogy szó és gondolat teljesen egy testté simuljon össze. Ezt az egy darabból faragott stílust nem bírja meg a mai fiatalság nyughatatlan, lázas, árnyalatokig differenciált, ideges érzésvilága. Ehhez kell, hogy a szó és a gondolat között rések nyiljanak, a gondolatsorok a kevésbé lényeges elhagyásával, közeli gondolatról távolabbi gondolatra való ugrásokkal foglalódjanak össze. Mert az érzés, a melyet kelteni akar, így kívánja meg.”⁶¹

Ebben az összefüggésben érdemes említeni a meg-nem-értés problematikáját is. Kenyeres Zoltán Ady-kismonográfiájában Ortegára hivatkozva a modern iroda-

⁵⁸ [FRÜCHTL Ede] f.: *A Holnap*. 456.

⁵⁹ I. m. 456–457.

⁶⁰ SCHÖPFLIN Aladár: *Öregek és fiatalok*. In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 174.

⁶¹ I. m. 175.

lom specifikus befogadási tapasztalataként említi az esztétikai érzékelést megelőző értelmi-kognitív tapasztalást, azaz azt, hogy a modern irodalmi alkotás a nagyközönség számára (gyakran) a saját korában megérthetetlen.⁶² A fentebb Schöpflin által is érintett nyelvhasználatbeli és világszemléleti különbségek persze magyarázhatják is azt, hogy a konzervatív ízlésű nagyközönség számára a modern líra egyes alkotásai érthetetlenek, befogadhatatlanok. Csakhogy éppen Ady példája mutatja azt, hogy az ő költői nagyságát és jelentőségét még a konzervatív kritika egy része is hajlandó volt elismerni, sőt bizonyos körülmények és keretek között Ady még életében részévé válhatott volna a konzervatív irodalom kortársi kánonjának is. S azt sem szabad elfelejteni, hogy a megértés kérdése Ignotus nevezetes *Magyar Hírlap*-beli *Vér és arany*ról szóló írása után lett a konzervatív kritika egyik meghatározó szólama. Mindazonáltal, vagy éppen ezért *A Holnap* antológiáról szóló kritikák is gyakran előhózzák az érthetlenség vádját. Legtöbbször az akkor még ismeretlen Babits *Fekete ország* című versét éri ez a kritika, de szinte paródiába illő, ahogyan Rákosi Jenő számon kéri Adyn a *Tisza parton* című vers kapcsán, hogy vajon járt-e valaha is Ady a Gangesz partján. „Mit gondol vajon magában Ady Endre? – teszi fel a talán nem is annyira költői kérdést Rákosi. – Azt-e, hogy nincs a Gangesz partján fokos, bamba, durva kéz és álombakó és a Tisza partján nem lehet nagy harangvirágot látni? Nem tudja Ady Endre, hogy a Gangesz partján néhány ezer angol ül zsarnokul sok millió bennszülöttön, kik közt a lepra és a pestis és az éhhalál krónikusan pusztít és osztozik az angollal a zsarnokságban?” Majd nemzeti önérettől fűtve hozzáteszi: „Hej, micsoda uri nép testben és lélekben a tiszamenti halász, csikós és földmives az indus rabnéphez képest! Ily olcsón és felületesen nem szabad legyalázni azt, a mi a magunké, még ha nem is tetszik.”⁶³

A Holnap után – A Holnap új verseinek fogadtatása

(*A Holnap új versei*) A nagyváradi Holnap Társaság a szeptemberben megjelent antológiát követően eredetileg irodalmi folyóirat indítását tervezte. Ez ugyan nem valósult meg, de még 1909 tavaszán ugyanakkor a hét költőnek a verseivel megjelent *A Holnap új versei* című újabb gyűjtemény, melyhez Kollányi Boldizsár írt *Számadás* címmel terjedelmes, helyenként „hosszú és tudós-ízű fejtegetésekkel”,⁶⁴ helyenként pedig – mai szemmel nézve is – fellengzős megjegyzésekkel tarkított bevezetőt. Kollányi írásának első részében „az egységes, specifikus, magyar művészet megalapozásának” igényéről beszélt, melyet az új költészetnek, s mindenek előtt *A Holnap* költőinek kellene megteremtenie. A bevezető szerzője részletesen kitér az új irodalom megszületésének politikai és társadalmi kontextusára, s összefoglalja és cáfolja azokat a kritikákat is, melyek a *Nyugat* indulása és *A Holnap* első an-

⁶² KENYERES Zoltán: *Ady Endre*. Korona, Budapest, 1998. 19.

⁶³ [RÁKOSI Jenő] –ő: *A Holnap*. Budapesti Hírlap 1908. dec. 20., 4.

⁶⁴ TÓTH Árpád: *A Holnap új könyvéről*. Nyugat 1909/12. 666.

tológiájának megjelenése óta konzervatív részről a modern magyar irodalmat érték. Kollányi azonban nemcsak összefoglalja és cáfolja a népnemzeti kritika érveit, de név szerint említi is a hivatalos irodalom fontosabb személyiségeit és intézményeit. Ő tehát már nem csak utalásszerűen jeleníti meg azt az irodalmi kontextust, amelyben a nagyváradi költők önmagukat el kívánják helyezni, miként tette bő fél évvel korábban Antal Sándor, hanem pontosan meghatározza azt a pozíciót, ahonnan *A Holnap* költői meg kívánnak szólalni.

Ezek után azt várnánk, hogy az új antológia megjelenése az előzőnél is nagyobb irodalmi vitát gerjeszt. Amíg azonban az első antológia ráerősített a *Nyugat* körül éppen csak kibontakozó vitákra, addig *A Holnap új verseinek* fogadtatása lényegesen mérsékeltebb volt, mint az előző köteté. Ehhez persze hozzá kell tenni azt, hogy lényegében még az előző kötet recepciója sem zárult le egészen, s az a folyamat, melynek részét képezte a két nagyváradi antológia is, tehát a magyarországi irodalmi modernség fogadtatástörténete, éppen csak elkezdődött. Mindazonáltal ha darabszámra nem is olyan jelentős, de fontos és tanulságos kritikák születtek erről az antológiáról is. A *Nyugat* Tóth Árpádtól közöl írást, aki bár szintén hangot ad fenntartásainak, Ady, Babits, Juhász Gyula és Balázs Béla méltatásával pontos értékelést ad az antológiáról. Kollányi bevezetőjére is válaszol, amikor megjegyzi: „A Holnap több tagját nagyon szeretem, de a Holnap mint társaság talán mégse olyan fontos és nagy dolog. Akik közülük erősek, azokat más úton is észrevették és méltányolták volna s az új magyar irodalmi nekilendülés talán ilyen társaság nélkül is elképzelhető.”⁶⁵ *A Hét*ben Szilágyi Géza (aki szintén kötődött Nagyváradhoz, s akit a nála két évvel fiatalabb Ady előfutáraként és a francia dekadens irodalom magyarországi recepciójának fontos alakjaként tartottak számon már ekkor is) ismereti a kötetet. Az ő céltáblája elsősorban Kollányi bevezetője, aminek megállapításait ironikus hangnemben figurázza ki. Az új költői csoport jelentőségét is éppen ezért igyekszik relativizálni: „Nagyváradon összeállott néhány fiatalember, van közöttük tehetség is. Verseket írnak, vegyest jót és rosszat, amiben nem különböznek náluknál nagyobb költőktől. Verseikben arra törekednek, hogy egyéniek legyenek. Minden igazi poéta erre törekszik. Azt is szeretnék, hogy verseikben benne lüktessen a maga korának ritmusa. Előttük is ezt szerették a vérbeli költők.”⁶⁶ Szintén *A Holnap* jelentőségét igyekszik cáfolni Rákosi Jenő. Az ő kritikájának újdonsága, hogy kvázi esztétikai vitát folytat Babitscsal, pontosabban *A világosság udvara* című vers kapcsán fejt ki nézeteit a rútról. Rákosi nem a rút ábrázolását kifogásolja Babits versében, hanem annak öncélú megjelenítését, melyben ő a rút kultuszát látja. Rákosi kritikájának másik célpontja Ady *Álmodik a nyomor* című verse. Hasonlóan értelmezői „bravúrt” végrehajtva, mint ahogy tette az előző antológia kapcsán a *Tisza parton*-nal, Ady versének mondanivalóját szó szerint értve igyekszik kiforgatni, cáfolni a költőt. „Ezek affektált, hazug, erőszakolt, szentimentális veleitások. Költői értékétől megfosztja az, hogy hazug, mert

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ SZILÁGYI Géza: *A Holnap új versei (Második könyv)*. A Hét 1909. máj. 2., 307.

rendszer csinál belőle, kultuszt és elméletet” – összegzi Ady verséről és költészetéről alkotott véleményét Rákosi.⁶⁷

(„szociatív – magyarul cucilista”)⁶⁸ Kollányi bevezetője – mint arra fentebb utaltam – részletezi a magyarországi irodalmi modernség kibontakozásának társadalmi és politikai kontextusát is, s ezen belül külön kitér a munkásság, valamint az agrárproletariátus helyzetére és eszméire is: „A tudományágak, a technika rohamos fejlődése, az ipar, kereskedelem nagy méretei, a növekvő szükségletek és igények kölcsönhatása hirtelen egy új osztályt állított a küzdő porondra s még mielőtt egy izmos polgári osztály kialakulhatott volna, nyugaton megjelent a vörös lobogó. Öntudatosabb, harciasabb, komolyabb az emberi szabadságok keresésében minden eddigi rétegeknél. Ámbár mi gyanítjuk, hogy nálunk agrár sajtóságaink következtében inkább a mezőgazdasági szocializmusnak van jövője, az ipari proletariátus törekvéseivel nagyjában mindig rokonszenveztünk.”⁶⁹ A Holnap Társaság és általában az új irodalom kapcsolata a szocialista eszmékkal azonban nem ekkor merült fel először. Már maga az antológia címadása is a jövőre utal, s így lehet olyan értelmezése, mely szerint a (társadalmi) haladásba vetett hitet fejezi ki. Antal Sándor Ady esetében még kifejezetten elhárítja, hogy a szociáldemokrácia forradalmi eszméivel összefüggésbe lehessen hozni a dzsentri nemesi származású költő líráját. Más kritikusok azonban már ekkor is a szocializmus politikai törekvéseihez kötötték az új költészetet.⁷⁰ A jövőre való nyitottságnak, a régivel szemben az új választásnak az ideológiai alapképlete s „idegen” („kozmpolita”, nemzetközi) eredete az új irodalmat mindenképpen a korabeli progresszív politikai mozgalmakkal rokonítja, s mindez a politika oldalán (legalábbis kezdetekben) az irodalmi kérdésekben való állásfoglalásban is megmutatkozik. Bálint András az 1908. év elején például a *Szocializmusban* reagált Beöthy Kisfaludy Társaságban elmondott beszédére, s kétségbe vonta azt, hogy lehet egységes nemzeti lélekről beszélni. *A Holnapról* az elsők között publikált kritikát a *Népszava*. Az írás szerzője, Bresztovszky Ernő a következőképpen méltatja az antológiát: „Az egész kötet pedig – úgy, mint van, a maga harmonikus és mégis egységtelen forrongásával, erőt próbáló merészségével, gondolatokat keltő, termékeny gyönyörűséget okozó gyűjteménye a Holnapot őszintén váró és siettető értékes emberek értékes írásának.”⁷¹ Az *Almanachban* közölt írásában Bresztovszky az új irodalomnak, „Adynak és kisöccseinek” kifejezetten politikai funkciót tulajdonít, amikor úgy látja, hogy az új irodalom a még hiányzó szociális politikát helyettesíti és előlegezi, amennyiben a kormányzó politikai elit

⁶⁷ [RÁKOSI Jenő] –ő: *Versék*. Budapesti Hírlap 1909. május 20., 5.

⁶⁸ [RÁKOSI Jenő] –ő: *Versék*. 1.

⁶⁹ KOLLÁNYI Boldizsár: *Számadás*. In *A Holnap új versei*. Szerkesztette KOLLÁNYI Boldizsár. Deutsch Zsigmond és Társa, Budapest, 1909. 8.

⁷⁰ Bresztovszky például a *Vér és arany* kötet a „marxisták argumentuma”-ként méltatja. (Ady Endre: *Összes versek III*. Sajtó alá rendezte KOCZKÁS Sándor és KISPÉTER András. Akadémiai, Argumentum, Budapest, 1995. 141.)

⁷¹ [BRESZTOVSZKY Ernő] (be): *A Holnap*. 5.

ideológiáját valló hazafias költészettel szemben új távaltokat nyit.⁷² Az *Új Idők* főszerkesztője, Herczeg Ferenc 1908-as ironikus írásában még szükségszerűnek véli azt, hogy a legfiatalabb nemzedék meghirdeti a burzsoázia elleni küzdelmét, melyet Herczeg legalább a biedermeierig visszavezethető hagyomány továbbélésének lát. Viszont az ő érvelési stratégiája is az új irodalmi törekvések hatásának és jelentőségének relativizálására épül.⁷³ Kenedi Géza viszont egyenesen a szocializmus költészetének nevezi *A Holnap* líráját, mivel abban a fennálló világrend, a régi erkölcsök és a verstani, ritmikai hagyományok tagadását s forradalmi tematikát vél felfedezni.⁷⁴

Néhány évvel később a Társadalomtudományi Társaság *Irodalom és Társadalom* című vitájában Ignotus is kifejtette a két szféra, az új irodalom és a politikai radikalizmus mondanivalójának részbeni azonosságát.⁷⁵ Igaza lehet azonban Ignotusnak abban is, hogy az új költészet mondanivalójának és a radikális politikai irányzatok programjának összekapcsolását leginkább a konzervatív támadásoknak tudja be.⁷⁶ Noha a *Nyugat* íróinak (ön)értelmezésében a későbbiekben is szerepel a „forradalmár” mint írói, költői szereplehetőség,⁷⁷ s a különböző szolidaritási mozgalmak is egy táborba sorolták az irodalmi modernség magyarországi képviselőit a polgári radikálisokkal és a szociáldemokratákkal, az a (látszólagos) szövetség, mely a modern irodalmat a polgári radikalizmushoz vagy a szocialistákhoz kötötte, hamar felbomlani látszott.⁷⁸ Ignotus már 1912-ben az írói szabadság következetes érvényesítésében látta ennek okát. A *Nyugat* által képviselt esztétizmus azonban nem csak, sőt nem is elsősorban a polgári radikalizmus képviselőivel állította szembe a modern irodalmat, hanem a szocialistákkal. Bár a szocialista mozgalom is megosztott volt az új irodalomhoz való viszony tekintetében, az MSZDP egy része a társadalmi haladás szövetségeseit kereste a nyugatosokban, mindenekelőtt is Adyban, mások számára viszont elfogadhatatlan volt a lap l'art pour l'art szemlélete. Azzal együtt azonban, hogy a párt kultúrpolitikájában egyre nagyobb teret nyert a munkásnevelés (s ami ezzel együtt járt a közérthetőség igénye), a marxista kritikusok egyre többet támadták – időnként a konzervatív népnemzeti kritika szólalmainak idézve – a *Nyugatot* s a lap egyes íróit.⁷⁹

⁷² BRÉSZTOVSZKY Ernő: *Új irányok, új emberek*. In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 114.

⁷³ [HERCZEG Ferenc] HORRAYNÉ: *Ellesett párbeszéd*. *Új Idők* 1908. okt. 25., 367–368.

⁷⁴ KENEDI Géza: *Fagyöngyök. A Petőfi Társaság január 6-iki nagygyűlésén elhangzott előadása*. Az Újság 1909. jan. 10. 34.

⁷⁵ IGNOTUS előadása a Társadalomtudományi Társaság *Irodalom és társadalom* című vitáján. *Huszedik Század* 1912/5. 667.

⁷⁶ Uo.

⁷⁷ Schöpflin például az 1912-ben a *Huszedik Században* közölt írásában a „politikai forradalmár” Ady mellé a „morális forradalmár” Móriczot állítja (SCHÖPFLIN Aladár: *Az új magyar irodalom*. *Huszedik Század* 1912/11–12. 624–644.).

⁷⁸ VERES András: *A Huszedik Század irodalomszemlélete*. *Literatura* 2008/2. 184–188.

⁷⁹ BALÁZS Eszter: *Az intellektualitás vezérei: Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról 1908–1914*. Napvilág, Budapest, 2009. 205–212.

Ennek a szemléletmódnak a jelei mutatkoznak meg Bresztovszky Ernőnek *A Holnap új verseiről* írott kritikájában is. A *Népszava* kritikusa marxista alapról indítja érvelését, amikor kifejti: „Egy-két évtized alatt fölfordult Magyarország gazdasági struktúrája, megváltozott az alap: megváltozott a fölibe emelt gondolatvilág. Új érzések khaoszából új költészet forrongása született.”⁸⁰ Bár Bresztovszky úgy látja, hogy az új líra szociálisabb, sőt szocialistább színezetű, mint elődei voltak, *A Holnap* több költőjét, főként Babitsot és Juhász Gyulát éppen azért marasztalja el, mert (túl) nagy irodalmi-kulturális ismeretanyag birtokában írják verseiket, s „nem az élet, hanem a könyv ad nekik impressziót, szépséget”.⁸¹ Még nem annyira kiélezetten, mint később, de már ebben az írásban is tetten érhető a szocialista kritikának a modern irodalomra vonatkozó, túlzott esztétizálást kifogásoló tétele. Az élettől inspirált költészet szembeállítását a kifinomult verstechnikát alkalmazó, jelentős tudásanyagot megmozgató irodalommal, már azt az elvárást rejti magában, mely az irodalom autonómiáját a munkásnevelés ügyének rendeli alá.

Határok és határsértések

A századelő kritikai vitáit jellemzően két szembenálló csoport küzdelmeként szokás leírni, ahol egy-egy megszólalóról pontosan tudható, hogy melyik közösséghez tartozik. Lényegében ezt erősíti meg, s árnyalja Balázs Eszter is, amikor az első világháború előtti irodalmi vitákat elemzi. Az új értelmiségi szerepértelmezéseket Bourdieu nyomán „kétdimenziós értelmiségi”-ként határozza meg, s így jut arra a megállapításra, hogy a „Nyugatot a művészi szabadság melletti kiállás és a hatalmi intézményekkel szembeni távolságtartás kettős ügyének képviselője, a közélettel szemben folyamatosan módosuló magatartás, a konkrét ügyekben való részvétel és az elefántcsonttoronyba bezárkózás közötti [...] ingamozgás jellemezte”.⁸² A különböző vitákban megfogalmazott és tanúsított értelmiségi szerepfelfogásokat Balázs Eszter hármas fogalmi csoportba rendezi, melynek egyik halmazába a *Nyugat* szerzőinek *individualista-antiesszencialista*, a másikba a Komlós Aladártól kölcsönzött kifejezéssel élve az „ellen-Nyugatot” képviselőinek *nemzeti-esszencialista* önértelmezése került, míg lényegében mindkettővel szemben már ebben az időszakban megfogalmazódott marxista kritikusok részéről a *pártértelmiségi* szerepfelfogása. Ehhez azonban hozzá kell tennünk azt, hogy éppen az 1908–1909-es évek vitái mutatják: az itt említett értelmiségi szerepfelfogásoktól sem független közösségi pozíciók közel sem véglegesen rögzítettek, a két csoport közötti határok ekkor, s még később is átjárhatóak voltak.

Ebben az összefüggésben lesznek érdekesek a különböző „határsértések”. A legnevezetesebb ezek közül a „duk-duk affér”, Ady *Új Idők*-ben közölt írása, melyben

⁸⁰ BRESZTOVSZKY Ernő: *Új emberek új könyvei*. Népszava 1909. júl. 18., 5.

⁸¹ Uo.

⁸² BALÁZS Eszter: *Az intellektualitás vezérei*. 24.

megtagadja a közösséget *A Holnap* antológia többi költőjével, sőt kijelenti: „Nincs közöm az úgynevezett magyar modernekhez, s az én állítólagos irodalmi lázadásom nem is lázadás. Ravasz, kicsi emberek belém kapaszkodhatnak, mert türelmes vagyok és egy kicsit élhetetlen, de oka ennek se vagyok. [...] Nem vállalom semmi közösséget és sorsot azokkal, akik elfelejtettek magyarul is megtanulni. Nincs dolgom azokkal, akik elolvastak néhány olcsó kiadású német könyvet, s most ennek az árán meg akarják váltani a magyar irodalmat. Nincs közöm a betegekhez, impotensekhez s mindazokhoz a fiatalokhoz, akik engem jobban gyűlölnék Gyulai Pálnál, aki végre – tudom – nem is olyan nagyon gyűlöl.”⁸³ Ady elhatárolódási gesztusa alig magyarázható mással, mint azzal, hogy tudatos botrányokozásával ismét maga kívánta irányítani saját kultuszának alakulását.⁸⁴ Ennek előzménye, s minden bizonnyal motiválója az a levélasztásra törekvő gesztus volt, mely a konzervatív kritikákban már az év elejétől megfigyelhető, s kezdetben még a *Nyugat* többi szerzőjével igyekezett szembeállítani Adyt. Hozzá kell ehhez tenni azt is, hogy az antológiáról írott nem konzervatív kritikák jó része is szinte kizárólag Ady verseivel foglalkozott, s rendre kiemelték a költőnek az új irodalom kibontakozásában játszott kezdeményező szerepét. Bár a cikk megjelenésének háttérét pontosan nem ismerjük, az semmiképpen sem véletlen, hogy Ady *A duk-duk affér* publikálására éppen Herczeg Ferenc lapját választotta. A legerősebb szírhang ugyanis a Horkayné átlátszó álarca mögé bújt Herczegé volt: „Ady erős tehetség. Ezuttal azonban rossz társaságba keveredett, reá nézve a legrosszabba: az adyendréskedők társaságába. [...] Ady Endrének kegyetlen irtóháborút kellene indítania az iskolája ellen, mely abból él, hogy kilószámra méri az ő húsát.”⁸⁵ Ady határátlépése azonban mégsem vezetett végleges szakításhoz, bár ennek okát pontosan meghatározni éppen olyan nehéz, mint a „duk-duk affér” minden motivációját egyértelműen feltárni. Tény azonban, hogy a holnaposok részéről Ady-nak válaszoló Juhász Gyula és Dutka Ákos ugyan fájalták Ady ellenük intézett támadását, mégsem tagadták meg őt,⁸⁶ sőt később Ady is levélben visszakozott Hatvany-nál és Emőd Tamásnál az *Új Idők*ben megjelent írása miatt.⁸⁷ Ennek a nem jelentéktelen intermezzónak ellenére megjelent *A Holnap új versei* című 1909 tavaszán kiadott antológiában is, s nem sokkal a „duk-duk affér”-t követően Zempléni Árpád másodtitkár megkeresése után visszautasította, hogy a Petőfi Társaság tagságára pályázzon.

⁸³ ADY Endre: *A duk-duk affér*. *Új Idők* 1908. 443–444.

⁸⁴ VERES András: *Szempontok Ady „depolítizálásához”*. In *Tanulmányok Ady Endréről*. Szerkesztette KÁBDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, MENYHÉRT Anna. Anonymus, Budapest, 1999. 45.

⁸⁵ [HERCZEG Ferenc] HORKAYNÉ: *Ellesett párbeszéd*. 367–368.

⁸⁶ DUTKA Ákos: *A Holnap*. In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 120.; JUHÁSZ Gyula: *A duk-duk affér után*. *Független Magyarország* 1908. nov. 22., 20.

⁸⁷ Ady levele Hatvany Lajosnak (1908. december 3.) és Emőd Tamásnak (1908. december) In *Ady Endre levelei I. 1895–1908*. Szépirodalmi, Budapest, 1983. 324. és 334.

Találunk Adyén kívül más, bizonyos értelemben sikeresebb példát is a határátlépésre. *A Holnap* antológia kritikájában Rákosi Jenő foglalkozik Oláh Gábor kötetével is. Oláhval szemben viszont, akinek már korábban jelentek meg kritikái a *Budapesti Hírlap*ban, Rákosi jóval megengedőbb volt, sőt megjegyzi róla: „Brillians prózában és versben egyaránt. A magyar faj talentumosságának remek példája.”⁸⁸ Oláh Gábor néhány nappal később ugyanitt válaszol Rákosinak, írását a következő sorokkal zárja: „Rákosi Jenő otthagya a maga *Má*-ját és belépett a mi Mánkba s jön velünk sőt előttünk jár. Dicséret és dicsőség érte neki. Nem tudom, a többiek mit szólnak a dologhoz, de engemet megrázott, fölrázott. Ez hatalmas volt!”⁸⁹ Noha Oláh Gábor *Keletiek Nyugaton* című vallomásos útirajzának tematikája, s magyarságszemlélete is nagyon közel állt Adyhoz, és Oláh a következő években publikált is a *Nyugat*ban, s a lap szerzői később is figyelemmel kísérték munkáit, az ő és a magyarországi irodalmi modernség útjai mégis hamarosan elváltak. Mindezt – miként arra tanulmányában Dérczy Péter is rávilágít – nem csak az író téves önértékelése magyarázza, mely Oláh túlzott írói öntudatának az alapját képezte, de lényegében verseiben, prózai műveiben és művészetszemléletében is modernség előtti mintákat követett.⁹⁰

Találunk példát arra is, hogy az 1908-tól átrajzolódó határvonalak miatt anélkül kerül valaki a korábbihoz képest új helyzetbe, hogy saját pozícióján lényegében változtatott volna. Itt mindenekelőtt Kiss Józsefet és *A Hét* című hetilapot említhetjük. Az ezt megelőző majdnem két évtizedben a lap foglalta el azt a helyet, amit később az új irodalom fórumai, mindenekelőtt a *Nyugat* és szerzői. Amellett, hogy a népnemzeti iskolához képest modernebb szemléletű irodalmat képviseltek, rendszeresen kritizálták a hivatalos irodalom intézményeit is. Már Rákosi Jenő fentebb hivatkozott újévi cikke is sejtette a változást azzal, hogy Kiss Józsefet mint Arany hagyományának folytatóját állította szembe a *Nyugattal*, s *A Hét* is közölt kritikát, mely egyértelműen visszautasította a *Nyugat* által képviselt új irodalmat, s mindenekelőtt a lap és főként Ady magyarságszemléletét, de Kosztolányi írása *A Holnap* antológiáról sem volt kifejezetten dicsérő kritika.⁹¹ Mindazonáltal sem Kiss József nem adta fel a feltörekvő fiatal tehetségek támogatását (példa erre az *Almanach*ban tett nyilatkozata s *A Hét* szerzői névsora a következő évekből), sem a fiatalabb generáció nem tagadta meg őt mint mestert, s *A Hetet* mint a *Nyugat* előzményét.⁹² Mindazonáltal az első évtized végére olyan új szemléletű iroda-

⁸⁸ [RÁKOSI Jenő] –ő: *A Holnap*. Budapesti Hírlap 1908. dec. 20., 4.

⁸⁹ OLÁH Gábor: *A Holnap*. Budapesti Hírlap 1908. dec. 23., 10.

⁹⁰ DÉRCZY Péter: *Sors és mű. Oláh Gábor prózájáról*. Alföld 2011/10. 77–94.

⁹¹ Ebben, csakúgy, mint az induló *Nyugat* megítélésében, szerepet játszott Kosztolányinak Adyval szembeni ellenszenvé is. Veres András mutatja ki, hogy Kosztolányi véleménye Adyról egy 1906-os Babitsnak írt levélben szinte szó szerint megegyezik azzal, amit 1908 végén Fülep Lajosnak a *Nyugatról* írt. (VERES András: *Kosztolányi Nyugatja és a Nyugat Kosztolányija*. In *Nyugat népe. Tanulmányok a Nyugatról és koráról*. 88–89.)

⁹² „A Hét versein érződik meg legjobban, hogy Aranytól Ady-ig hol vezet az út” – írja például Hatvany Lajos. HATVANY Lajos: *A bocznádi ismeretlen (Az új magyar költészet anthológiájáról)*. In Budapesti Újságírók Egyesületének 1909-ik évi Almanachja. 136.

lom jelentkezett Magyarországon, amihez képest az, amit Kiss József és lapja képviselt valóban „mérésékelt modernség”-ként értékelhető.⁹³

Ha a magyarországi irodalmi modernség történetét tárgyalva elfogadjuk Angyalosi Gergely Deleuze és Foucault nyomán tett metodológiai javaslatát a „kartográfiai módszer” alkalmazására, melynek révén bemutathatóvá válik, hogy „a hosszú távú történelmi folyamatokon belül az irodalmi diskurzusoknak sokféle, heterogén típusa él együtt rövidebb, hosszabb ideig”,⁹⁴ akkor nemcsak modernség és konzervativizmus század eleji viszonyrendszerét s vitáit gondolhatjuk újra, hanem a „kiterített térképként” szemlélt irodalmi folyamatokon belül az egyes szerzők és intézmények pozícióváltásai vagy változásai is leírhatóvá válnak. Erre szolgált példával Ady „duk-duk affér”-ja, Oláh Gábor életpályájának alakulása, s Kiss József és *A Hét* megváltozott helyzete a *Nyugat* indulása után. A három példa három különböző típust is képvisel, s a példatár még bizonyonnyal bővíthető lenne Ábrányi Emil fentebb hivatkozott, igen eltérő irányú megnyilatkozásainak elemzésével vagy Babits elfojtott „duk-duk affér”-jával⁹⁵ s másokkal. Jelen tanulmány az 1908–1909-es irodalmi viták fontosabb szövegeinek újraolvasásával, s hangsúlyainak kijelölésével annak a társadalmi, gazdasági és politikai tényezők által is meghatározott irodalmi folyamatnak, a magyarországi irodalmi modernség kibontakozásának a megértéséhez kíván hozzájárulni, mely a konzervatív irodalomszemlélet nemzeti-teleologikus felfogásával szemben az irodalom autonóm működésének elvét állította a középpontba.

⁹³ ANGYALOSI Gergely: *A Hét második korszaka (1901–1924)* kézirat, 2011.

⁹⁴ ANGYALOSI Gergely: *Közelítések a modernséghez: Az új magyar irodalomtörténet harmadik kötetének koncepcionális kiindulópontja*. *Literatura* 2009/3. 322.

⁹⁵ Babits *A Holnap* antológia megjelenését követő költői válságáról: RÓNA Judit: *Nap nap után*. 442.; 456.; 471. és 479. Illetve: RÓNA Judit: *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914*. (Babits-kronológia 2.) Balassi, Budapest, 2013. 34. és 557.